

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/054-078>

УДК (UDC) 902.03 (477.61) “2014–2021”

EXPLORATION AND MONITORING OF EARLY PALEOLITHIC SITES IN THE LUHANSK REGION (2014–2021)

Victor Vietrov*

Abstract

After 2014, the conditions for early Palaeolithic field research in Ukraine changed because of the Russian aggression. Firstly, these changes became noticeable in the studies of Crimea and the eastern regions. Such changes are associated with the danger of conducting fieldwork and the impossibility of planning expeditions and field practices. In 2014, we still conducted exploration and dug a test pit in the east of the Luhansk region. However, since 2015, in connection with the occupation of Luhansk, the work of the Eastern Division of the Lower Palaeolithic Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine was forced to stop.

The article aims to investigate there were no attempts to conduct archaeological reconnaissance in the east of the country in the Luhansk region. Our colleagues and patriots who found themselves in the occupied territory also carried out search operations and monitoring of Palaeolithic monuments damaged by the war whenever possible.

The scientific novelty of this research lies in its first-ever analysis and systematization of information about works 2014–2021 were carried out at known and newly discovered locations: Vyshnevyi Dil, Shturmanske, Lysychansk-Zhelatyn, and Osynove in the Luhansk region.

Conclusions. Part of the found artefacts were transported to the non-occupied territory of Ukraine and handed over to the Museum Fund of Ukraine. A crucial aspect of the study of the Early Palaeolithic was the processing and systematic transfer of the explored material of the Early Palaeolithic to the museum funds. In this direction, the museum fund of the State Historical and Cultural Reserve “Mezhybizh” became a hub containing scientific materials of the Early Palaeolithic from the east of Ukraine.

Keywords: Archaeological exploration, Early Palaeolithic, Osynove, Lysychansk-Zhelatyn

* Head of the Archeology Sector of the State Historical and Cultural Reserve “Mezhybizh”, Researcher of the State Research Center “Protective Archaeological Service of Ukraine” of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, Mezhybizh, Khmelnytskyi region, Ukraine. E-mail: vetrov.porvad@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6948-7599>.

РОЗВІДКИ ТА МОНІТОРИНГ МІСЦЕЗНАХОДЖЕНЬ РАНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (2014–2021 РР.)

Віктор Ветров*

Анотація

Мета роботи – ввести до наукового обігу матеріали останніх розвідок та рекогносцировок місцезнаходжень раннього палеоліту в Луганській області за період 2014–2021 рр. Також наводиться інформація моніторингу стану деяких місцезнаходжень, що постраждали в ході бойових дій на сході України. **Методологія** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціальних методів дослідження пам'яток раннього палеоліту. Спираючись на принципи об'єктивності, критичної оцінки джерел, у дослідженні використані порівняльний та типологічний методи.

Наукова новизна. Введення до наукового обігу нових артефактів з місцезнаходжень раннього палеоліту Вишневий Діл і Штурманське, а також наведення попередній інформації про новиявлені місцезнаходження – Лисичанськ-Желатин та Осинове.

Висновки. З початком російської агресії, після 2014 р. суттєво змінились умови археологічних робіт в Україні. Одночасно не залишались спроби проведення рекогносцировок на межі бойових дій на Сході України – у Луганській області. Наші колеги та патріоти, що опинились на окупованій території, проводили пошукові роботи та моніторинг постраждалих від війни пам'яток палеоліту. Результати останніх розвідок в Луганській області поповнили колекції ранньопалеолітичних поверхневих місцезнаходжень Вишневий Діл і Штурманське. У цьому контексті можна розглядати і нововиявлене місцезнаходження Осинове-1. Поруч розташоване місцезнаходження Осинове-2, що є прикладом розповсюджених в середній течії Сіверського Дінця майстерень на місцях виходу кварцитів. Стратифіковане місцезнаходження Лисичанськ-Желатин має всі перспективи для подальшого багатопрофільного дослідження. Моніторинг постраждалих від війни археологічних пам'яток залишається важливим напрямком досліджень в сучасній повоєнній археології України.

Ключові слова: археологічна розвідка, моніторинг, ранній палеоліт, Луганськ, Штурманське, Вишневий Діл, Макарове, Осинове, Лисичанськ-Желатин

Цитування: Ветров, В. (2024). Розвідки та моніторинг місцезнаходжень раннього палеоліту в Луганській області (2014–2021 рр.). *Консенсус*, 4, 54–78.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/132>

* завідувач сектору археології Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», науковий співробітник ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України», с. Меджибіж, Хмельницька область, Україна. E-mail: vetrov.poryad@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6948-7599>.

Постановка проблеми. У 2024 р. виконано десять років російської агресії на теренах України. Ці події змінили життя громадян і держави. Також ці процеси, що мали свої особливості та різний ступінь інтенсифікації агресії, вплинули на польові археологічні дослідження цілих напрямків української археології. У даному контексті дослідження найдавніших часів появи людини на теренах сучасної України не стали виключенням.

Аналіз останніх досліджень і джерел. З 2008 р. на українському Сході в басейні Сіверського Дінця щорічно проводились розвідки місцезнаходжень палеоліту. Роботи проводила Нижньопалеолітична експедиція Інституту археології НАН України (керівник В.М. Степанчук)¹. Першорядним регіоном досліджень була східна частина Луганської області. Підґрунтям досліджень були геологічні данні про наявність масивів кварцитів, що залягали в пісках полтавського та бучакського ярусів палеогену. Розгалужена балочна сіть долини Сіверського Дінця відкривала первісній людині доступ до кварцитової сировини. Найбільш перспективна геологія кварцитів була в долинах річок Вільхова, Лугань, Айдар. Крім кварцитів в балках регулярно фіксувалися крем'яні гальки, пов'язані з палеогеновими та неогеновими ярусами. Таким чином існувала перспектива пошуку палеолітичних місцезнаходжень в зонах виходів кварцитової та крем'яної галькової сировини. Зазначені роботи продовжувалися включно до 2014 р. Серед понад трьох десятків різночасових місцезнаходжень з обробки кварцитової сировини було зафіксовано декілька комплексів з архаїчними кварцитовими та гальковими артефактами.²

Мета дослідження. Після початку бойових дій у 2014 р., принципово змінилась не тільки ситуація з проведенням польових робіт. Значна частина археологічних фондів з досліджень раннього палеоліту українського сходу залишилась в музеях Луганська. Польовий матеріал шурфів 2014 р. з ділянки Піонерське (Станично-Луганський район Луганської області) був врятований та переданий на зберігання до Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка. В наступні вісім років, під час обмеження військових дій, в прифронтівій зоні та на тимчасово окупованих територіях, по можливості, проводились розвідки та моніторинг стану виявлених місцезнаходжень палеоліту. Частку польових матеріалів вдалося переправити на не окуповану територію та включити до складу Музейного фонду України. Тому вважаємо за необхідне ввести в науковий обіг ті місцезнаходження що були виявлені під час війни, а також археологічні матеріали що були знайдені та надійшли до Музейного фонду України. Також в публікації наводяться данні моніторингу стану

¹ Степанчук В.М., Рижов С.М., Левчук П.О., Ветров В.С. Ямада М., Суда Й. Роботи нижньопалеолітичної експедиції (НПЕ). В: Болтрик Ю.В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ: ІА НАНУ, 2014. С. 260–261.

² Ветров В.С. Раннепалеолитические местонахождения с кварцитами Вишневый Дол, Макарово, Пионерское, Красный Деркул в Среднем Подонзовье. В: Погорелец О. (ред.). *Научный вестник "Меджибож" 1'2014: Местонахождение "Меджибож" и проблемы изучения нижнего палеолита Восточноевропейской равнины*. Сборник научных статей под ред. В.Н. Степанчука. Ч. 2. Тернополь: ООО «Терно-граф», 2014. С. 165–176.

місцезнаходжень раннього палеоліту, на відомих нам ділянках що постраждали від бойових дій.

Виклад основного матеріалу. В Луганській області пошук стратифікованих місцезнаходжень раннього палеоліту проводився на ділянках з відкритими природними розрізами четвертинних лесово-ґрунтових відкладень в ярах, балках, на ділянках ерозії річкових терас. Також були обстежені антропогенні розрізи (кар'єри, котловани, системи іригації). Підґрунтям для планування розвідок були данні картографування четвертинних відкладів Східного Донбасу³. На виявлених місцезнаходженнях закладались шурфи та тестові розкопи⁴. Проводилось пошукове буріння⁵. Під час розвідок на палеоліт з кварцитовою сировиною в районі с. Піонерське (Станично-Луганський район, Луганська обл.) була спроба проведення розвідувального буріння на верхніх терасах та вододілах Сіверського Дінця. В умовах важких суглинків буріння проводилось ручним буром із набором штанг на вісім метрів, металевим стаканом та коронкою що мала подвійний зубчастий ряд. Буріння проводилось з постійним навантаженням в 40 кг баласту на воріт бура. Швидкість буріння склала, приблизно 1 метр за годину, що було безумовно швидше ніж шурфування, однак все одно займало багато часу. Буріння проводилось з метою уточнення складу палеоґрунтів⁶.

Пошук поверхневих місцезнаходжень проходив на ділянках річкових долин та на вододілах. Для дослідження таких об'єктів були застосовані польові методики, що включають розмітку площі місцезнаходження, повний або вибірковий збір підйомного матеріалу, обрахунок статистичних даних⁷. Датування артефактів проводилось переважно на підставі техніко-типологічного аналізу із порівнянням з матеріалами стратифікованих місцезнаходжень. Оскільки серед знайдених артефактів на кварцитовій та гальковій сировині фіксувалися вибірки знахідок що були визначені як ранньопалеолітичні на них була зосереджена окрема увага.

Хронологічні межі нижнього палеоліту в Україні маркуються

³ Веклич М.Ф., Матвейшина Ж.Н. Этапы развития природы и детальное стратиграфическое расчленение плиоцена и плейстоцена территории города Ворошиловграда. Киев: Институт геофизики им. С.И. Субботова АН УССР, 1984; Веклич М.Ф., Бланк М.Я., Возгрин Б.Д., Грущенко З.А. Объяснительная записка. В: *Геолого-экологическая карта. Карта четвертичных отложений М-37-XXVII-XXVIII м-б 1:200000*. Киев: ГлавКГУ «Укргеология» Мингео СССР, 1991. С. 57-60, 85.

⁴ Vetrov V. Preliminary Study of Lugansk Paleolithic Micro-region of the East of Ukraine. *The Sheffield Graduate Journal of Archaeology [online]*. 2015. № 14. P. 1-11. URL: <https://assemblagejournal.files.wordpress.com/2015/12/vetrov-2015.pdf>

⁵ Ветров В.С. Досвід розвідок археологічних місцезнаходжень методом буріння (за матеріалами палеоліту). *Археологія та давня історія України*. 2023. № 1 (46). С. 214-221.

⁶ Ветров В.С., Кармазиненко С.П., Маничев В.И. Предварительное комплексное георхеологическое исследование Луганского палеолитического микрорегиона. В: *Евразия в кайнозое. Стратиграфия, палеоэкология, культуры*. 2013. Вып. 2. С. 51-59.

⁷ Foley R.A., Lahr M.M. Lithic landscapes: Early human impact from stone tool production on the central Saharan environment. *PLoS one*. 2015. № 10 (3). P. 0116482. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0116482>; Ветров В.С. Технология расщепления кварцита нижнепалеолитического местонахождения Макарово-1. *Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки»*. 2014. № 3 (3). С. 65-76.

стратифікованими місцезнаходженнями. Найбільш розгорнута і досліджена стратиграфія, що була підтверджена палеомагнітним датуванням, спостерігається на закарпатському місцезнаходженні Королево I⁸. За останніми даними матеріали VII горизонту, за допомогою космогенних нуклідів, датуються віком $1,42 \pm 0,28$ млн. років⁹. Закарпатське місцезнаходження Великий Шолес за попередніми даними датується береговським горизонтом (MIS 64)¹⁰.

За стратиграфічними даними отримані датування на місцезнаходженнях в верхів'ях Південного Бугу. Артефакти Меджибожа А зафіксовані в декількох стратиграфічних горизонтах. Культуровмісні шари I, II асоційовані з завадівським горизонтом (MIS 11), шар III з лубенським горизонтом (MIS 15-13), шар IV з мартоносським горизонтом (MIS 19-17), шари V, VI з широкинським горизонтом (MIS 35-21)¹¹. Також було проведено датування шарів I та II Меджибожа А методом спінового резонансу. По емалі зубів ссавців (оленів) була отримана дата 379 ± 27 тис. р., яка відповідає часу стратиграфічного датування.¹² Шари місцезнаходження Меджибож 1 датуються завадівським горизонтом (MIS 11) та лубенським горизонтом (MIS 15-13)¹³. Всі матеріали місцезнаходження Головчинці-1 відносяться до широкинського горизонту (MIS 35-21)¹⁴. На сході України стратифіковане

⁸ Koulakovska L., Usik V., Haesaerts P. Early Paleolithic of Korolevo site (Transcarpathia, Ukraine). *Quaternary International*. 2010. № 223-224. P. 116-130.

⁹ Garba R., Usyk V., Ylä-Mella L., Kameník J., Stübner K., Lachner J., Rugel G., Veselovský F., Gerasimenko N., Herries A.I.R. and Kučera J. East-to-west human dispersal into Europe 1.4 million years ago. *Nature*. 2024. № 627. P. 805-810. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07151-3>

¹⁰ Ryzhov S., Karmazinenk S., Bondar K., Matviishyna Z., Veklych Y., Tymofiev Z. Preliminary results of geoarchaeological research in the new Lower Paleolithic site of Velykyj Sholes in Ukrainian Transcarpathia. In: *11th International Scientific Conference on Monitoring of Geological Processes and Ecological Condition of the Environment*. Kyiv, Ukraine, 11-14 October 2017. European Association of Geoscientists and Engineers (EAGE). P. 168-173.

¹¹ Stepanchuk V. Early human dispersal at the western edge of the Eastern European plain: data from Ukraine. *L'Antropologie*. 2022. № 126 (1). P. 102977. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102977>

¹² Чэй Д.К., Блэквелл Б.А.Б., Сингх И.К., Степанчук В.Н., Бликстейн Д.А.Б., Флорентин Д.А., Скиннер Э.Р. Предварительные результаты датирования нижнепалеолитических стоянок Украины (Меджибож 1 и Меджибож А, Хмельницькая область) методом электронного спинового резонанса. *Геофизический журнал*. 2018. № 40 (4). С. 155-177.

¹³ Stefaniak K., Kovalchuk O., Marciszak A., Stepanchuk V., Rekovets L., Van der Made J., Yanenko V., Tsvilykh A., Ratajczak-Skrzatek U., Kotowski A. and Gornig W. Middle Pleistocene fauna and palaeoenvironment in the south of Eastern Europe: a case study of the Medzhybizh 1 locality (MIS 11, Ukraine). *Quaternary International*. 2022. № 633, P. 103-117.

¹⁴ Главацкий Д.В., Степанчук В.Н., Кузина Д.М., Поляченко Е.Б., Шпыра В.В., Скарбовийчук Т.В., Якухно В.И., Бахмутов В.Г. Петромагнитные и палеомагнитные исследования лессово-почвенных разрезов – стоянок нижнего палеолита в долине Южного Буга (Меджибож, Головчинцы). *Геофизический журнал*. 2021. № 43 (1). С. 3-37; Ветров В. Місцезнаходження нижнього палеоліту Головчинці-1 (Хмельницька обл., Україна) В: Niezabitowska-Wiśniewska Barbara, Stasiak-Cyran Marta (red). *Badania archeologiczne w Polsce środkowo-wschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie*. XXXVII lubelska konferencja. Lublin, Poland, 7-8 listopada 2022 roku. Lublin: Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Muzeum narodowe w Lublinie, p. 7.

місцезнаходження Константинівка, яке датується лубенським горизонтом (MIS 13)¹⁵. Таким чином, за стратиграфічними даними, хронологічні межі нижнього палеоліту в Україні на цей час маркуються періодом від 1,4 до 0,37 млн. років.

Для опису матеріалів поверхневих (не стратифікованих) місцезнаходжень використовується техніко-типологічний аналіз та порівняння із матеріалами стратифікованих місцезнаходжень. Техніко-типологічні характеристики базуються на системі моделей обробки каменю, запропонованої Г. Кларком¹⁶. Така система класифікації технологічних особливостей обробки каменю є лінійна і не прив'язана до жорстких географічних або хронологічних реперів. Згідно класифікації найдавніші матеріальні свідчення обробки каменю пов'язані з технологією Mode I і характеризується наявністю галькових знарядь, відщепів, відбійників. В контексті опису ранніх технологій обробки каменю термін «Олдован» став фактично синонімом Mode I¹⁷. Артефакти з такими техніко-типологічними ознаками знайдені на Близькому Сході у Південній Азії та Європі¹⁸. На сході України матеріали Mode I присутні на поверхневих місцезнаходженнях¹⁹, в тому числі і в середній течії Сіверського Дінця (Макарово, Вишневий Діл, Штурманське)²⁰.

Під час останніх польових робіт на сході у 2014 р. було проведено шурфування на місцезнаходженні Піонерське-2²¹. Після загострення війни епізодичні розвідки раннього палеоліту в Луганській області фактично стали завершенням програми дослідження місцезнаходжень палеоліту з кварцитовою та гальковою сировиною. У цей час В.А. Скоріковим був проведений моніторинг поверхневих місцезнаходжень Вишневий Діл і Штурманське біля Луганську. Рекогносцировка з обстеженням стратифікованого місцезнаходження в кар'єрі біля Лисичанську та виявленням поверхневих місцезнаходжень біля Новопскову була проведена В.С. Ветровим.

Вишневий Діл. Місцезнаходження розташоване в 3 км на захід від с. Вишневий

¹⁵ Коваль Ю., Филиппов А., Герасименко Н. Местонахождение Константиновна /«Строминкон» – новые предварительные данные о древности палеолита юго-востока Украины. *Eminak*. 2020. № 1 (29). С. 63-73. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.1\(29\).379](https://doi.org/10.33782/eminak2020.1(29).379)

¹⁶ Clark G. *World Prehistory: a New Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1069. P. 30-31.

¹⁷ Leakey M.D. *Olduvai Gorge: Excavations in Bed I and II, 1960-1963*, vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

¹⁸ Lumley H. de, Nioradzé M., Barsky D., Cauche D., Celiberti V., Notter O., Zvania D., Lordkipanidzé D. Les industries lithiques pré-oldeowayennes du début du Pléistocène inférieur du site de Dmanissi en Géorgie. *L'Anthropologie*. 2025. № 109. P. 1-182; Shea J.J. Lithic modes A-I: a new framework for describing global-scale variation in stone tool technology illustrated with evidence from the East Mediterranean Levant. *Journal of Archaeological Method and Theory*/ 2013. № 20. P. 151-186.

¹⁹ Stepanchuk V. Early human dispersal at the western edge of the Eastern European plain: data from Ukraine. *L'Anthropologie*. 2022. № 126 (1). P. 102977. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102977>

²⁰ Степанчук В.М., Ветров В.С., Скоріков В.А. Дослідження нижнього палеоліту рівнинної України: огляд поточних даних. В: Залізник Л.Л. (ред.). *Кам'яна доба України*: Збірник наукових статей, 17-18. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. С. 48-65; Скоріков В.А. Ранньопалеолітичне місцезнаходження Суходол у Середньому Подонцов'ї. *Археологія*. 2015. № 3. С. 44-58.

²¹ Ветров В.С. Звіт про розвідки на території Станично-Луганського району Луганської області у 2014 р. Київ: ІА НАНУ, 2015. 49 с.

Діл Краснодонського (у 2016 р. перейменовано у Сорокинський) району Луганської обл. (рис. 1) Відкрито В.А. Скориковим у 2006 р., обстежувалося В.С. Ветровим у 2008–2011 рр., оглянуто В.М. Степанчуком і С.М. Ришовим у 2013 р.²². Координати $N48^{\circ}32'43,10"$, $E39^{\circ}26'51,10"$.

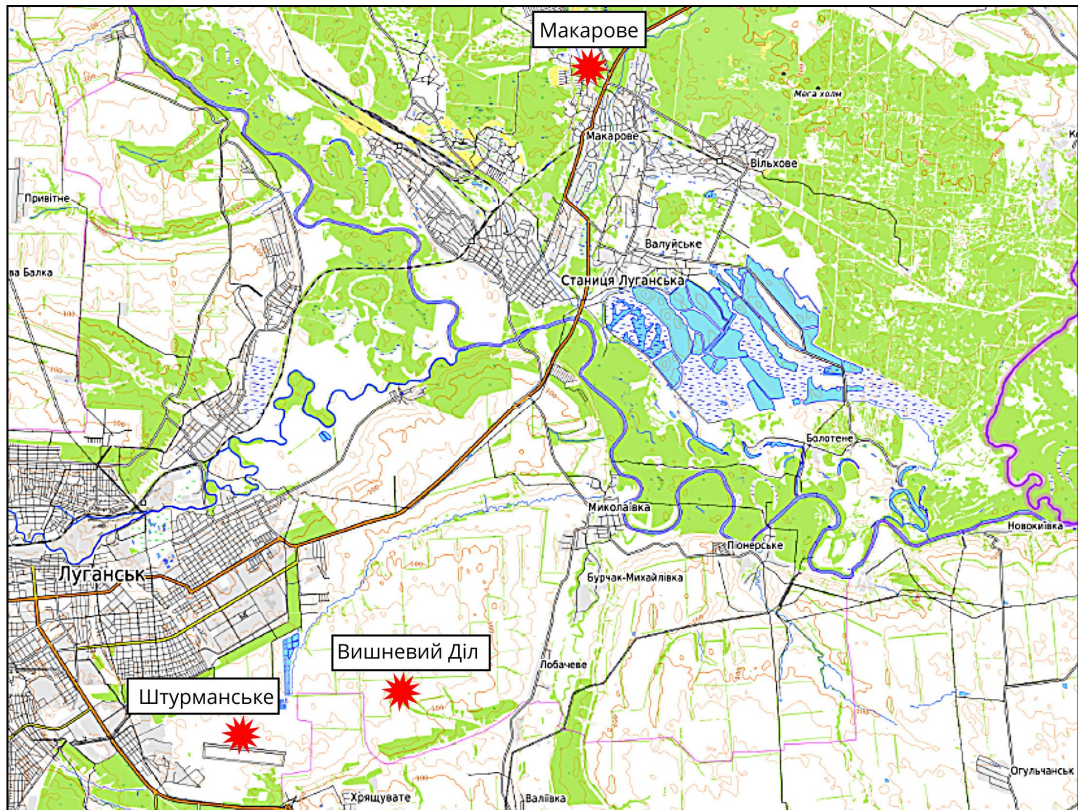

Рис. 1. Карта місцезнаходжень раннього палеоліту Луганської області, що обстежувалися у 2014–2020 рр.

Геоморфологія місцезнаходження пов'язана з високим вододільним плато межиріччя річок Лугані і її правої притоки Луганчика. Їх долини, врізані на 100–160 м, асиметричні, з крутими лівими і більш пологими терасують правими схилами. Тераси і вододільні ділянки прорізані глибокими ярами і балками. У долинах розвинені тераси – сім плейстоценових, одна перехідна від пліоцену до плейстоцену і

²² Ветров В.С., Скориков В.А. Местонахождение каменного века Вишневый Дол. В: Василенко А.И. (ред.). *Проблеми охрани и изучения памятников археологии степной зоны Восточной Европы*. Луганск: Глобус, 2010. С. 265–271; Степанчук В.М., Ришов С.М., Левчук П.О., Ветров В.С., Ямада М., Суда Й. *Роботи нижньопалеолітичної експедиції (НПЕ)*. В: Болтрик Ю.В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ: ІА НАНУ, 2014. С. 260–261.

чотири пліоценових від IX по XIII²³. Місцезнаходження знаходиться на XIII терасі Лугані. Підйомний матеріал зафіксований на площі 100×150 м.

Сировина: коричневий середньо- і дрібнозернистий кварцит у вигляді великих блоків; коричневий і червоний крупнозернистий пісковик у вигляді гальок; сірий дрібнозернистий плитчастий пісковик; гальки кременю і силіцитів. Петрографічний аналіз сіліціту вказує що це кремениста порода з великою кількістю халцедону, та домішкою опалу²⁴.

Техніка обробки плитчастої кварцитової сировини найчастіше була в манері рекурентної оббивки одного з країв. У колекції є приклади навмисного розсічення (фрагментування) великих сколів. Артефакти на крем'яних гальках представлені невеликими фрагментами з нерегулярною оббивкою і, можливо, є архаїчними нуклеусами. Вироби з вторинною обробкою представлені чопперми на масивних відщеплах, уламках та окремосятах сировини, скреблами. Останнє обстеження місцезнаходження проведено у 2015 р. В.А. Скоріковим. Під час огляду була зібрана серія сколів пісковіку (рис. 2). Техніка обробки плитчастого пісковіку уключала позмінне зняття відщепів з обох сторін плитки, що давало можливість отримати відносно стандартизований відщеп у якого ширина була більша за довжину. Артефакти передані на зберігання до фондів ДКЗ «Межибіж».

Штурманське. Місцезнаходження Штурманське (рис. 1; 3) розташоване на східній околиці м. Луганська, в декількох сотнях метрів на північ від злітної смуги Луганського вищого військового авіаційного училища штурманів. Координати N48,54083, E39,38140. Місцезнаходження виявлено В.А. Скоріковим у 2012 р.²⁵, оглянуто В.С. Ветровим у 2013–2014 рр. Штурманське розташовано в п'яти кілометрах на захід від Вишневого Доду і має близькі топографічні і геоморфологічні умови знаходження. Місцезнаходження пов'язане з високими терасами річки Лугань та вододільним плато межиріччя Лугані і її правої притоки Луганчика. Місцезнаходження знаходиться на XII терасі Лугані, яка переходить у вододільну ділянку. Під час комплексного геоморфологічного дослідження долини р. Лугань у межах м. Луганська під загальним керівництвом М.Ф. Веклича²⁶ була закладена серія свердловин, по яким побудована схема терас. Свердловиною № 34 на привододільній

²³ Веклич М.Ф., Матвейшина Ж.Н. Этапы развития природы и детальное стратиграфическое расчленение плиоцена и плейстоцена территории города Ворошиловграда. Киев: Институт геофизики им. С.И. Субботова АН УССР, 1984.

²⁴ Ветров В.С., Кармазиненко С.П., Маничев В.И. Предварительное комплексное георхеологическое исследование Луганского палеолитического микрорегиона. В: *Евразия в кайнозое. Стратиграфия, палеоэкология, культуры*. Вып. 2. Иркутск: Издательство ИГУ, 2013. С. 51–59.

²⁵ Скориков В.А. Галечные орудия в раннепалеолитических местонахождениях Среднего Подонжья. В: Погорелец О. (ред.). *Научный вестник "Межибож" 1'2014: Местонахождение "Межибож" и проблемы изучения нижнего палеолита Восточноевропейской равнины*. Сборник научных статей под ред. В.Н. Степанчука. Ч. 2. Тернополь: ООО «Терно-граф», 2014. С. 177–189.

²⁶ Веклич М.Ф., Матвейшина Ж.Н. Этапы развития природы и детальное стратиграфическое расчленение плиоцена и плейстоцена территории города Ворошиловграда. Киев: Институт геофизики им. С.И. Субботова АН УССР, 1984. С. 33–41.

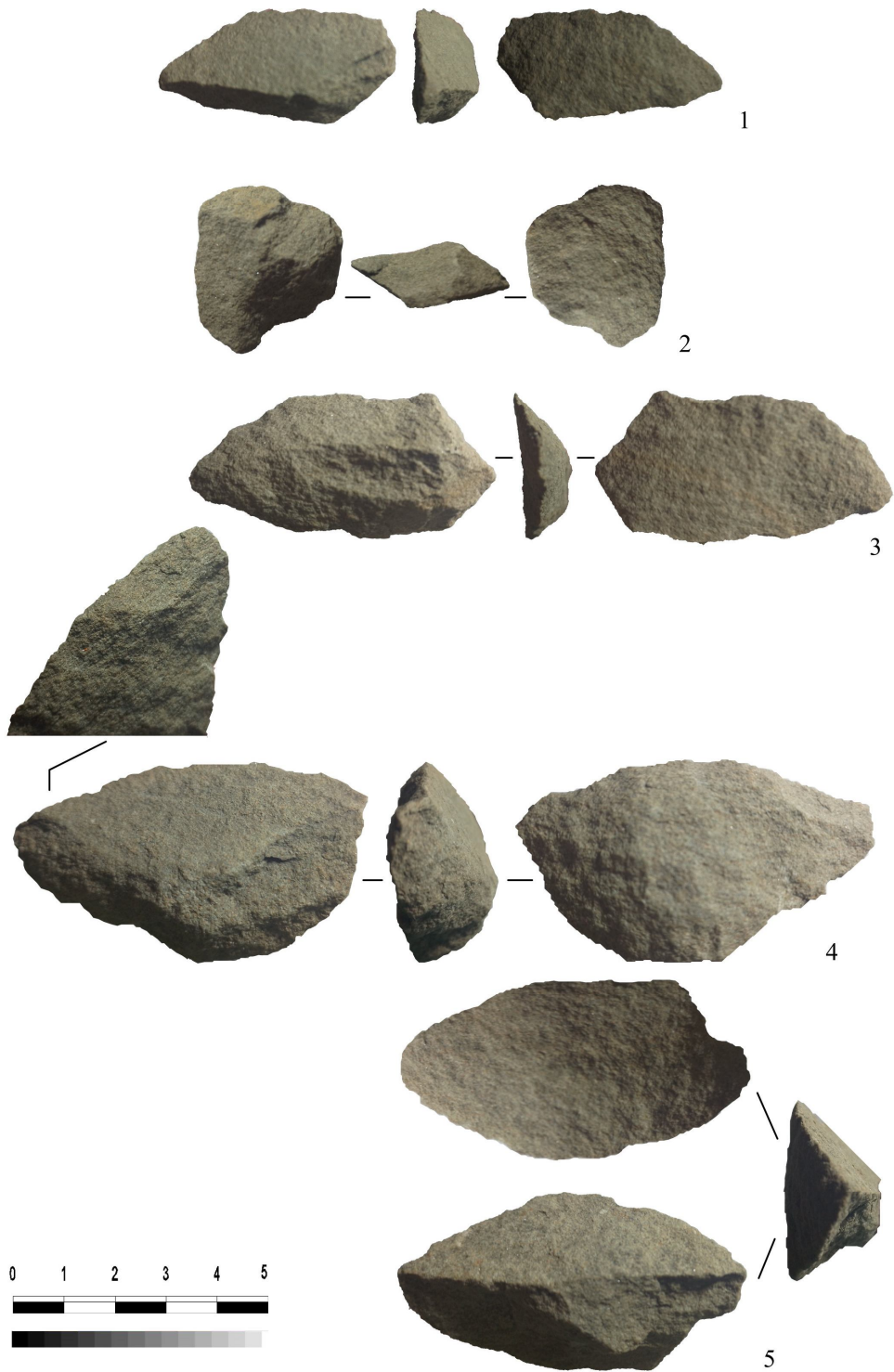

Рис. 2. Місцезнаходження Вишневий Діл (Луганська обл.). Артефакти 2015 р.

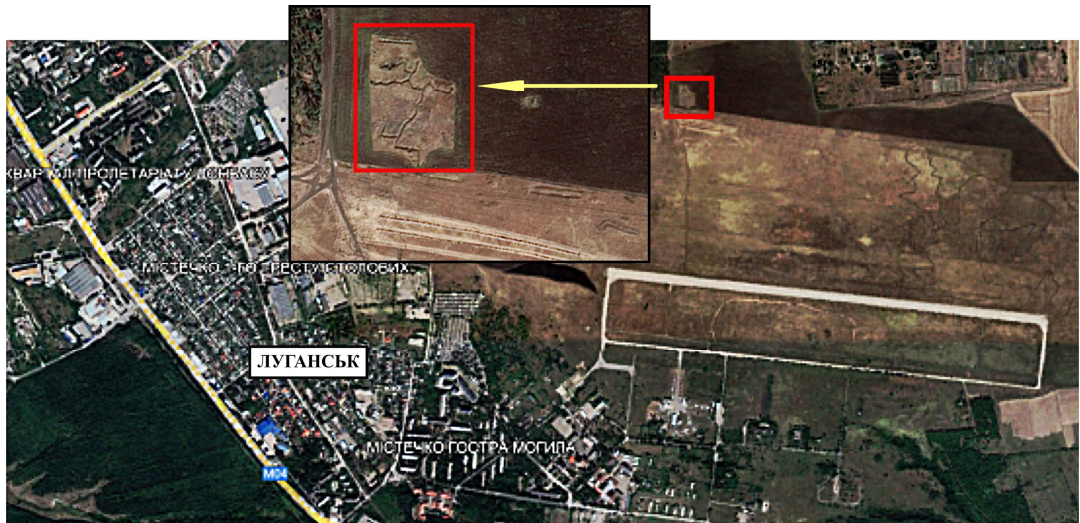

Рис. 3. Місцезнаходження Штурманське (Луганська обл.) 2017 р.

ділянці зафіксовані мартоносський, приазовський, широкинський, ільчєвський, крижановський, береговський, богдановський, кізлярський, ярковський стратиграфічні горизонти. Ширина ярковсько-кізлярської долини Лугані до 6,5 км. Стратиграфія свердловини вказує на відсутність верхньоплейстоценових горизонтів. Таким чином тут припустимо знаходження ранньопалеолітичних матеріалів. Інвентар Штурманського представлений чоперами, знаряддями з зигзагоподібними крайками, фрагментами галькової сировини. Майже всі вироби мають обкатану поверхню. На багатьох артефактах, як і у Вишневому Долі, збереглися частинки червоноколірного ґрунту.

У 2014–2015 рр. територія Луганського вищого військового авіаційного училища штурманів біля злітної смуги була перерита окопами російських окупантів. Після того як з укріплень зняли охорону, у 2017 р. ділянка перекопів була оглянута В.А. Скоріковим. Ним зібрана серія артефактів, яка з часом була переправлена на неокуповану ворогом територію України (рис. 4, 6). Вибірка включає одинадцять артефактів. Сировина – гальки твердої, в'язкої, крем'янистої породи жовтого, світло-коричневого кольору. Не патиновані, мають забарвлення поверхні пігментом червоного кольору. Типологічно більшість артефактів представлена пренуклеусами (рис. 4: 1, 5: 1; 4: 2), чоперами (рис. 4: 3; 4: 6; 5: 4). Колекцію передано на зберігання до фондів ДКЗ «Межибіж».

Макарово. Місцезнаходження розташовано на східній околиці с. Макарове Станично-Луганського району Луганської області (рис. 1). Виявлено В.С. Ветровим, досліджувалося в 2010–2013 р.²⁷ На даний момент на цій ділянці виявлено три пункти

²⁷ Ветров В.С. Роботи Луганського загону нижньопалеолітичної експедиції. В: Болтрик Ю.В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ: ІА НАНУ, 2014. С. 163–164.

на відстані близько 100 м один від одного. Колекція підйомного матеріалу Макарове-1 на 2014 р. складала близько 2 500 артефактів. У комплексах переважають масивні рублячи знаряддя: чоппери, чоппінги і скребла, які сформовані грубою оббивкою. Присутні різноманітні форми зубчастих знарядь. Геоморфологічні умови макаровських місцезнаходжень і особливості знайденої на них кварцитової сировини досліджувалися геологами С.П. Кармазиненко, В.Г. Пазиничем, В.Й. Манічевим²⁸.

Моніторинг стану пам'ятки свідчить про суттєву руйнацію місцезнаходження. У другій половині 2014 р. на площі місцезнаходжень був розташований блокпост ЗСУ і велися активні бойові дії, що завдало значної шкоди пам'ятці (рис. 6).

Лисичанськ-Желатин. Місцезнаходження розташоване на південній околиці м. Лисичанськ (Севєродонецький район Луганської області) в 1,5 км від ТДВ «Лисичанський желатиновий завод» (рис. 7). Координати N48,847712, E39,494145.

Топографія місцезнаходження представлена високим привододільним плато правого берега Сіверського Дінця. Місцевість характеризується горбкуватою терасованою поверхнею, що є типовим ландшафтом вузьких міжділянок правих приток Сіверського Дінця. На цих привододільних ділянках лесова формація змита в умовах підвищеної неотектонічної активності. Це рівень IX–XI терас, що були сформовані в умовах активних неотектонічних підняттях. Геоморфологія ділянки характеризується наявністю сіверського, береговського, березанського, крижанівського та ільчевського горизонтів. Береговський і крижанівський горизонти характеризуються коричневими, темно-коричневими, червоно-бурими важко суглинистими та глинистими ґрунтами. Сіверський, березанський та ільчевський горизонти представлені сірокольоровими лесоподібними породами²⁹. У 2018 р. на цій ділянці верхніх терас Сіверського Дінця, які на підвищенні переходять в вододіл, був закладений несанкціонований кар'єр з видобутку вугілля. Завдяки місцевим депутатам розробки були припинені, техніка та накопане вугілля заарештоване. За результатами розвідок 1990-х років було відомо про наявність у цьому регіоні розрізаних палеолітичних артефактів на ділянці між селами Біла Гора та Золотарівка³⁰. Таким чином кар'єр біля ТДВ «Лисичанський желатиновий завод» був перспективною ділянкою дослідження.

²⁸ Ветров В.С. Раннепалеолитические местонахождения с кварцитами Вишневый Дол, Макарово, Пионерское, Красный Деркул в Среднем Подонзовье. В: Погорелец О. (ред.). *Научный вестник "Меджибож" 1'2014: Местонахождение "Меджибож" и проблемы изучения нижнего палеолита Восточноевропейской равнины*. Сборник научных статей под ред. В.Н. Степанчука. Ч. 2. Тернополь: ООО «Терно-граф», 2014. С. 165–176.

²⁹ Веклич М.Ф., Бланк М.Я., Возгрин Б.Д., Грущенко З.А. Объяснительная записка. В: *Геолого-экологическая карта. Карта четвертичных отложений М-37-XXVII-XXVIII м-б 1:200000*. Киев: ГлавКГУ «Укргеология» Мингео СССР, 1991. С. 57–60, 85.

³⁰ Ветров В.С. Стоянка мезо-неолитического времени у поселка Золотаревка Луганской области. В: Литвиненко В.Ф. и др. (ред.); Кафедра історії і українознавства. *Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. Матеріали I Всеукраїнської наукової конференції*. Луганськ, Україна, 8–9 лютого 2001 р. Луганськ: СНУ, 2001. С. 301–303.

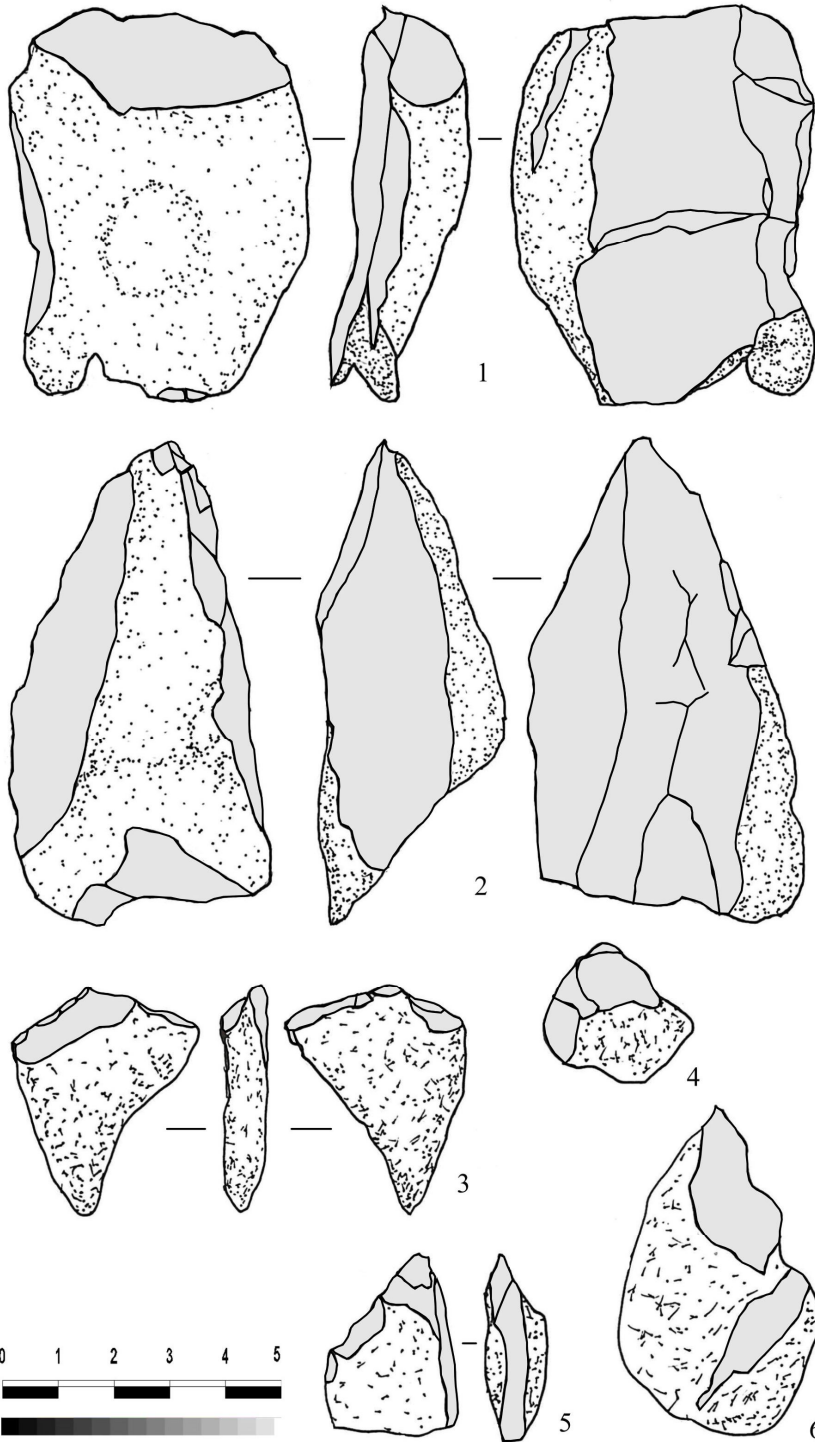

Рис. 4. Місцезнаходження Штурманське (Луганська обл.) 2017 р. Артефакти.

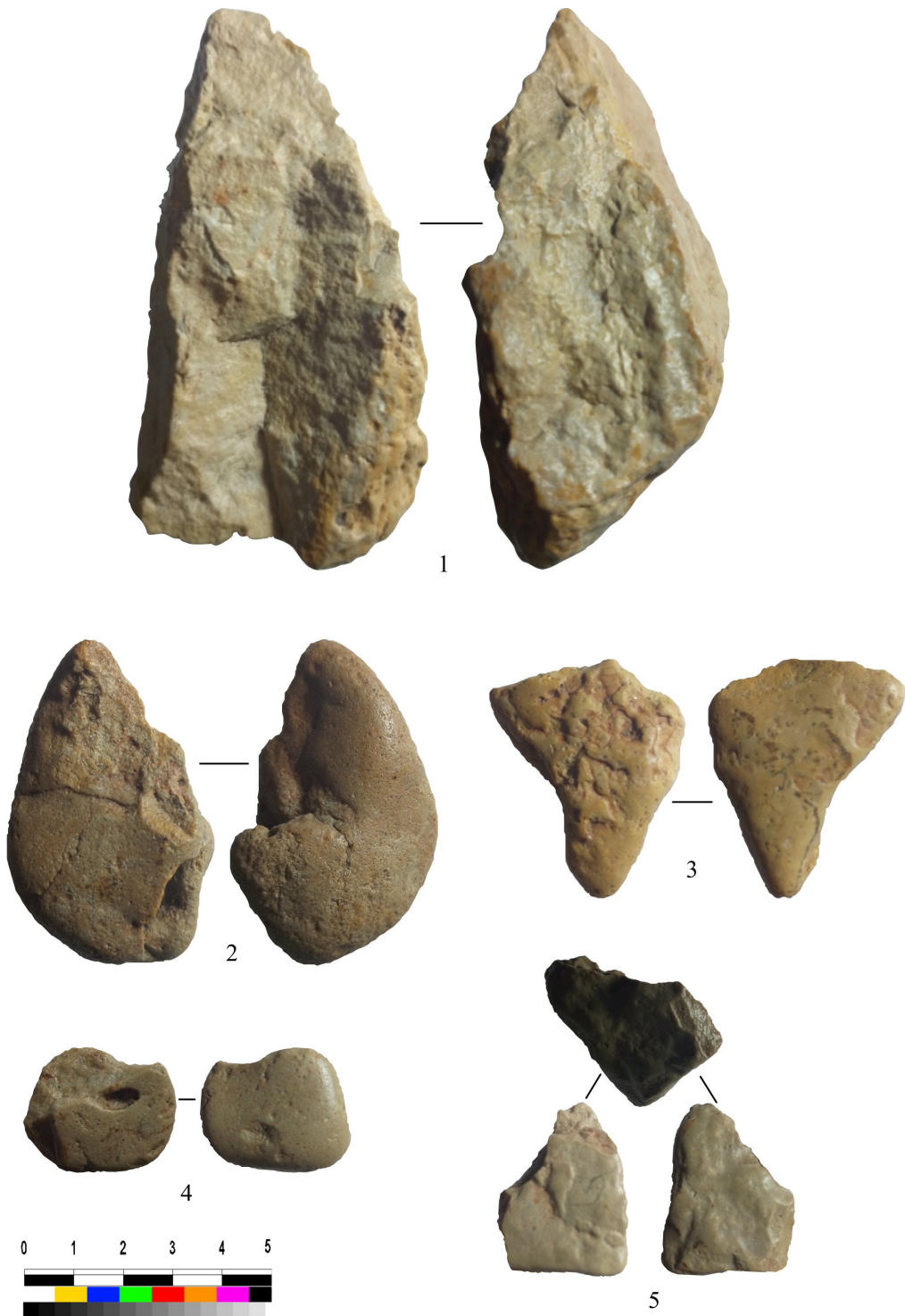

Рис. 5. Місцезнаходження Штурманське (Луганська обл.) 2017 р. Артефакти.

Рис. 6. Місцезнаходження Макарово (Луганська обл.). Листопад 2014 р.

У серпні 2019 р. В.С. Ветровим, з дозволу місцевої поліції, проведено огляд кар'єру. На час обстеження глибина кар'єру (рис. 8) складала близько 20 м. Верхня частина розкриття прорізала суглинки сіро-жовті, жовті, жовто-коричневі, потужність яких складала 10–12 м. У нижній частині кар'єру спостерігаються породи кам'яновугільного ярусу (пісковики, піскуваті та глинисті сіро-жовті сланці, вапняки, вугілля). У західному борту, приблизно за сто метрів від в'їзду до кар'єру, на рівні 5–7 м від сучасної денної поверхні залягав шар суглинку жовтого з охристим червонувато-коричневим прошарком. Можливо ці горизонти відносяться до береговського або крижанівський етапу. Для того щоб стверджувати це впевнено потрібні висновки геологів. У цьому суглинку зафіксовано наступний археологічний матеріал: чорні окремість кремнеподібної породи, чорні крем'яні гальки (цілі та фрагментовані), поодинокі невеликі кварцові гальки. Розмір твердої фракції в зазначеному глиняному прошарку – від 1 до 30 см. Серед знахідок були крем'яні гальки та кремені з ознаками модифікації (рис. 9). Збереженість знахідок відносно гарна. Край артефактів гострі, патина відсутня. Серед знахідок присутня крем'яна галька зі слідами ударів при спробі розколювання (рис. 9: 3), крем'яна галька з відсіченим закінченням (рис. 9: 2), крем'яна галька з оббивкою крайових зон (пренуклеус) (рис. 9: 4) та первинний крем'яний скол поперечно розколотий з однією оббивкою краю (рис. 9: 1). У борту кар'єру такі артефакти спостерігаються на ділянці протяжністю 15 м. В підйомному матеріалі вони в незначній кількості присутні в осипу борту, та у відвалах. У сусідніх кар'єрах артефакти відсутні. Колекція передана на зберігання до фондів ДІКЗ «Межибіж».

Осинове. Розвідка проводилась в 1–2 км на захід від с. Осинове (Старобільський район Луганської області). Були обстежені високі тераси та привододільні площі верхньої течії річки Айдар (ліва притока Сіверського Дінця) (рис. 10). Рельєф даної території сформований крейдовими покладами, котрі утворили високі гряди великої довжини. Поверхня їх на значній площині перекрита палеогеновими пісками, в яких

залягають різнотипні кварцити у вигляді блоків та безперервних пластів. Різноманітність якісної та легкодоступної сировини (нерідко кварцити перекриті малопотужним шаром покладів, або не перекриті зовсім) не призвела до значної експлуатації сировинних ресурсів. На обстеженій ділянці артефакти виявлено лише вздовж краю крейдового схилу, на окремих ділянках якого є залишки терас піщаних Айдару. Вище, на вододільному плато, ще багатішому на кварцитову сировину, артефакти не зафіксовані зовсім.

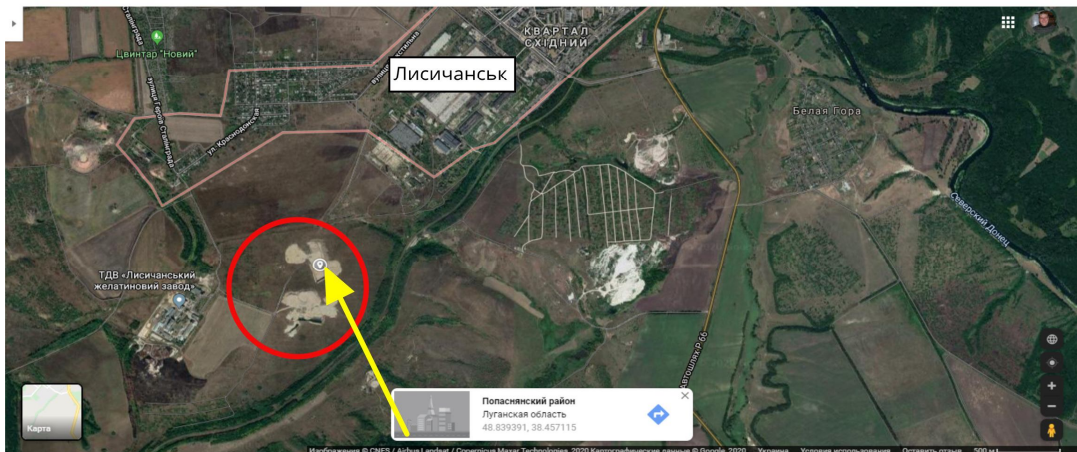
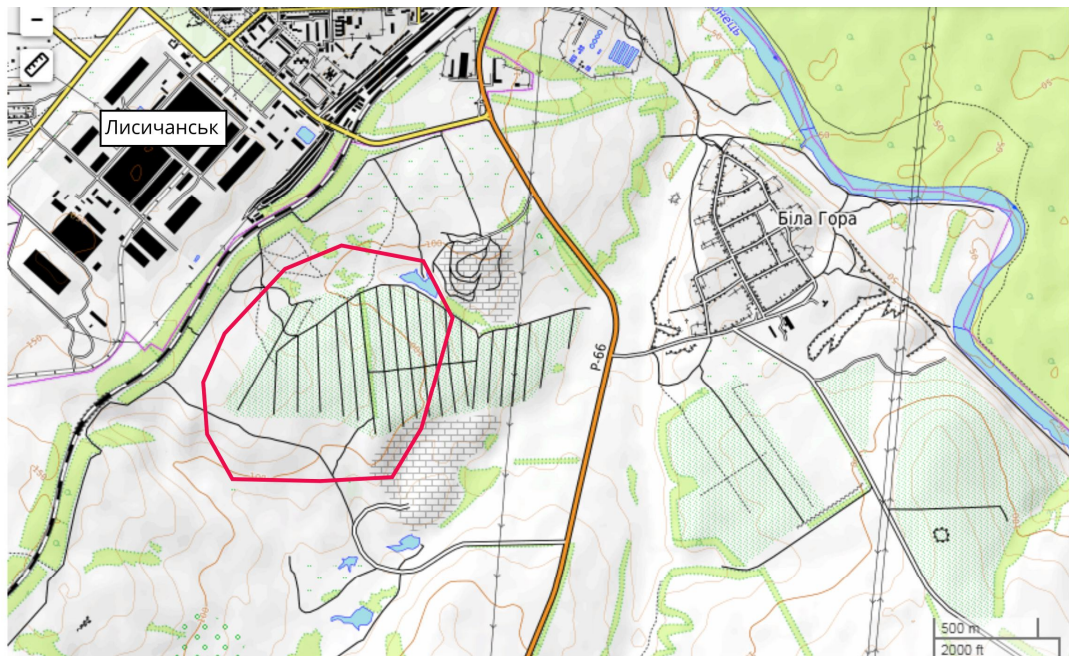

Рис. 7. Місцезнаходження Лисичанськ-Желатин (Луганська обл.) 2019 р.

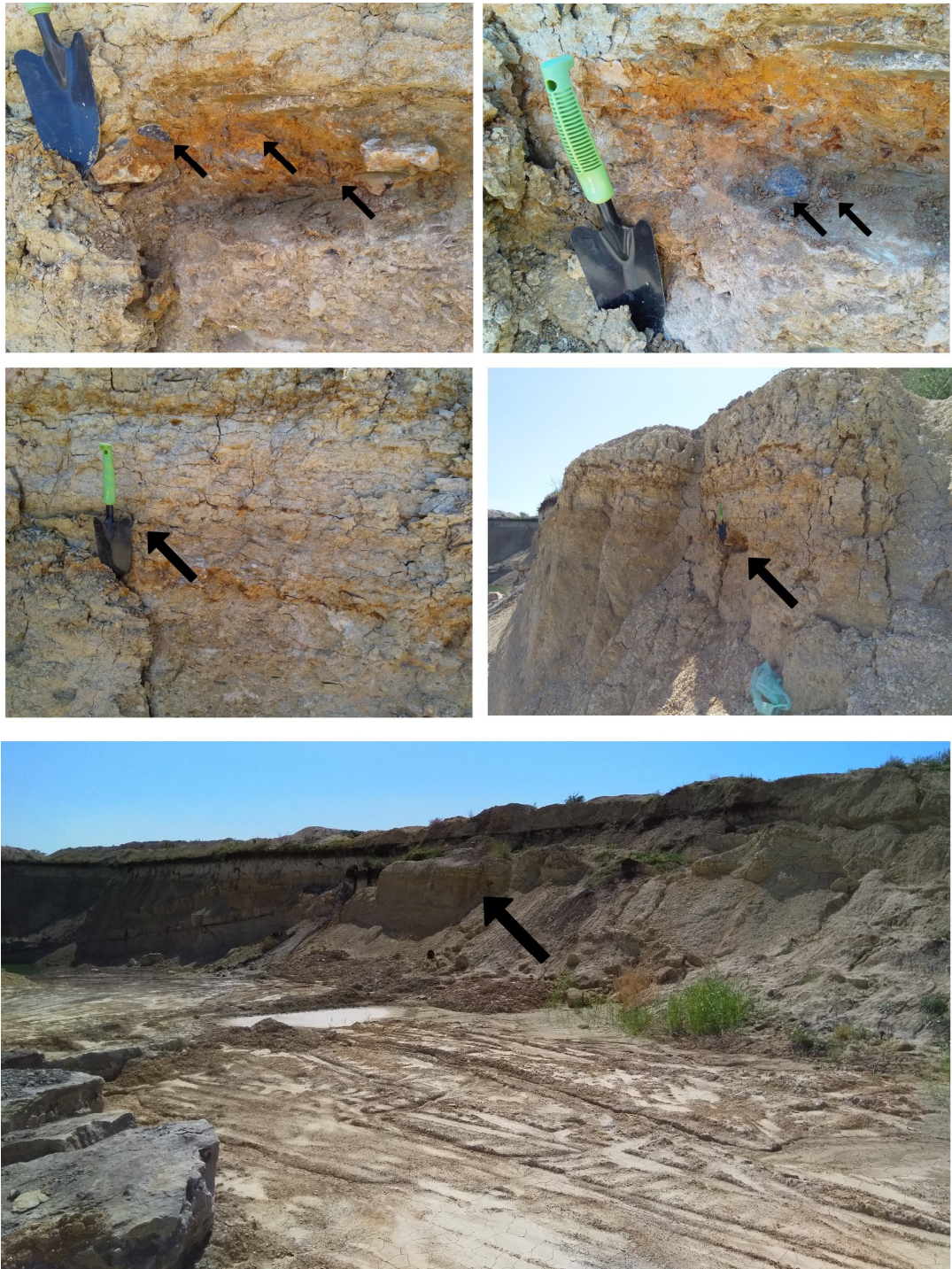

Рис. 8. Місцезнаходження Лисичанськ-Желатин (Луганська обл.) 2019 р.
 Фото кар'єру та умов знаходження артефактів.

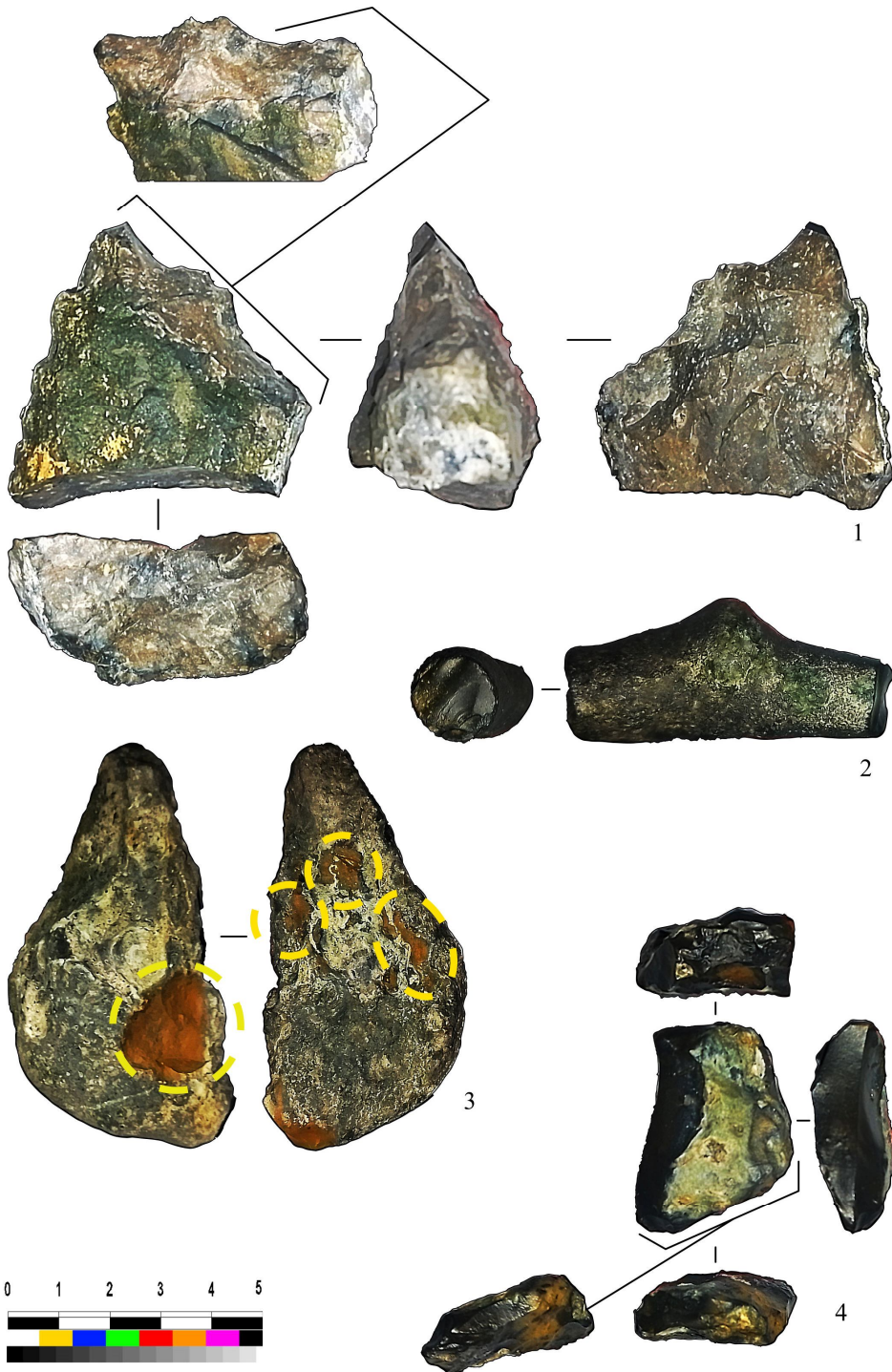

Рис. 9. Місцезнаходження Лисичанськ-Желатин (Луганська обл.) 2019 р. Артефакти.

Рис. 10. Осинове (Луганська обл.) 2014 р.

Підйомний матеріал за ознаками збереженості артефактів та техніки може бути поділений на ранній та пізній комплекс. До раннього віднесені артефакти виготовлені з крем'яних гальок та окремостей кварциту. Вони фіксуються на ділянці Осинове-1. Більш пізній матеріал, представлений виключно артефактами з кварциту, концентрується на ділянці Осинове-2.

Місцезнаходження Осинове-1 розташоване в підшві верхньої піщано-глинистої тераси, значна частина якої зруйнована кар'єром. Координати N48,560022, E39,06138. Підйомний матеріал знайдено на площі приблизно 50×100 метрів. Серед знахідок масивний чопер округлої форми на плитчастій окремостві кварциту (рис. 11: 9). Виріб оформлений крупними сколами позмінної оббивки краю. Поверхня сколів кородована, крайки згладжені. Ще один масивний виріб представлений січкою на підтрикутній плитчастій окремостві детритового вапняку (рис. 11: 8). Інші артефакти місцезнаходження представлені розколотими крем'яними гальками (рис. 11: 7).

Місцезнаходження Осинове-2. Координати N48,55503, E39,06699 (рис. 10; 12). На поверхні крейдяних покладів у палеогенових пісках залягають пласти кварциту та окремі великі (до 2 м) сферичні конкреції. Крім кварцитів на майданчику та схилах виявлено халцедони, окварцована деревина. На ділянці місцезнаходження відсутні кар'єри та інші антропогенні зміни природного ландшафту. Частина кварцитового

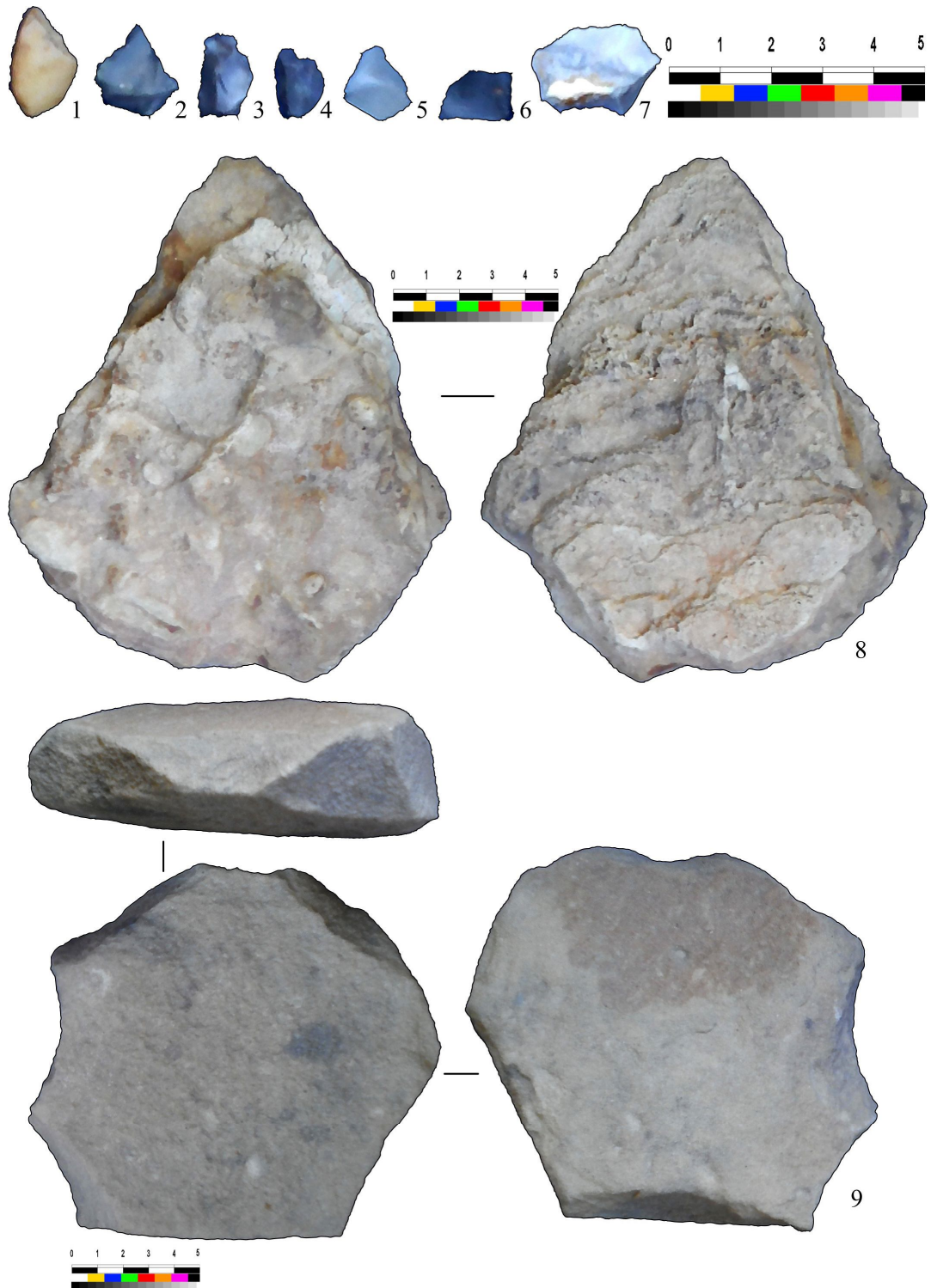

Рис. 11. Осинове-1 (Луганська обл.) 2014 р. Артефакти раннього комплексу.

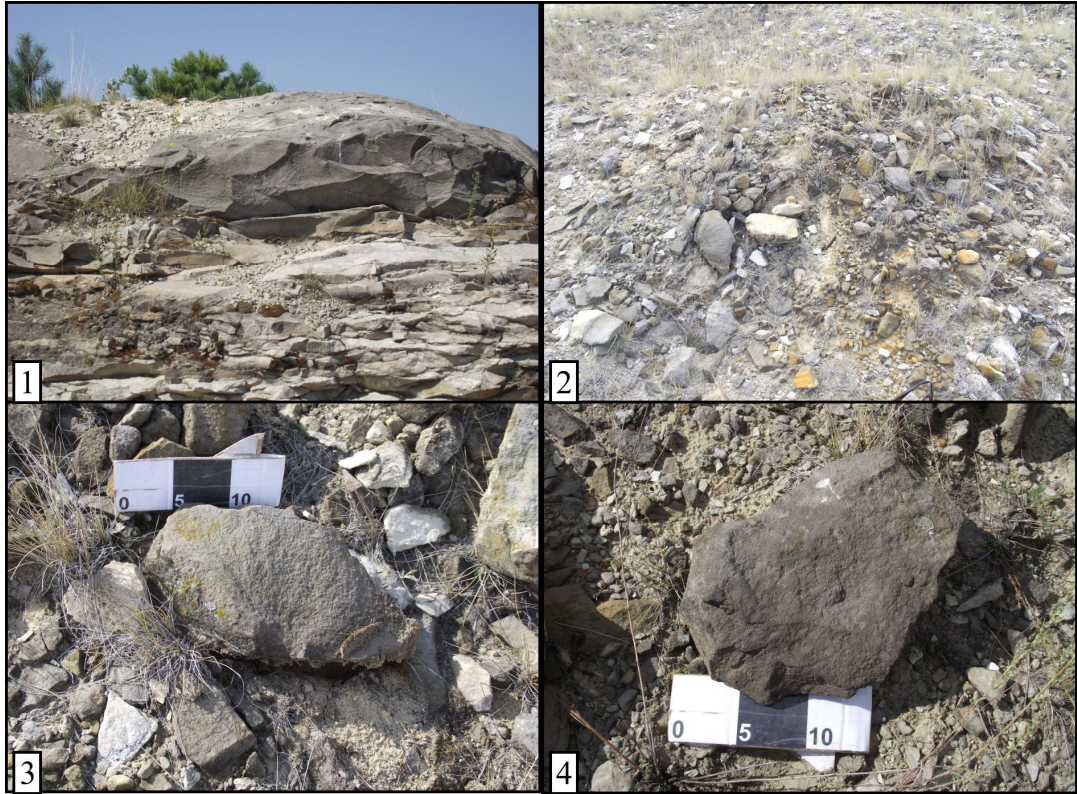

Рис. 12. Осинове-2 (Луганська обл.) 2014 р. Ділянка пізнього комплексу.

пласту, що виходить на поверхню, має чисельні кародовані негативи сколів розміром 20–30 см і фактично перетворена на величезний нуклеус (рис. 12: 1). Схил біля нього вкритий уламками кварцитової сировини та різнотипними сколами (рис. 12: 2). Стан збереженості артефактів різний. Найбільш масивні та, вірогідно, найбільш давні сколи мають вивірену пемзоподібну поверхню темно-коричневого або майже чорного кольору (рис. 12: 3; 12: 4). Більш пізні сколи вкриті сірою, світло-сірою патиною (рис. 13). За станом збереженості та технікою пізній матеріал Осинове-2 може мати дуже широкі хронологічні рамки від палеоліту до епохи бронзи.

Висновки. Результати останніх розвідок в Луганській області поповнили колекції раннепалеолітичних поверхневих місцезнаходжень Вишневий Діл та Штурманське. При відсутності стратиграфічних даних питання хронології цих пам'яток завжди будуть дискусійними. Хоча техніко-морфологічні параметри матеріалів дуже специфічні, вони різко вирізняються від відомих в регіоні середньопалеолітичних індустрій, в тому числі й кварцитових³¹. У цьому контексті

³¹ Колесник А.В. Средний палеолит Донбасса. Донецк: Лебедь, 2003; Матюхин А.Е. О характере связи сырья, типологии и технологии домустьерских и мустьерских памятников Русской равнины. *Stratum plus*. 2010. № 1. С. 201–225.

ми можемо розглядати і місцезнаходження Осинове-1. Поруч розташоване місцезнаходження Осинове-2 є прикладом розповсюджених в середній течії Сіверського Дінця майстерень на місцях виходу кварцитів³². Стратифіковане місцезнаходження Лисичанськ-Желатин має всі перспективи для подальшого дослідження. Не визначений до кінця стратиграфічний та геоморфологічний контекст місцезнаходження свідчить про необхідність проведення якісного геологічного обстеження цього перспективного об'єкту.

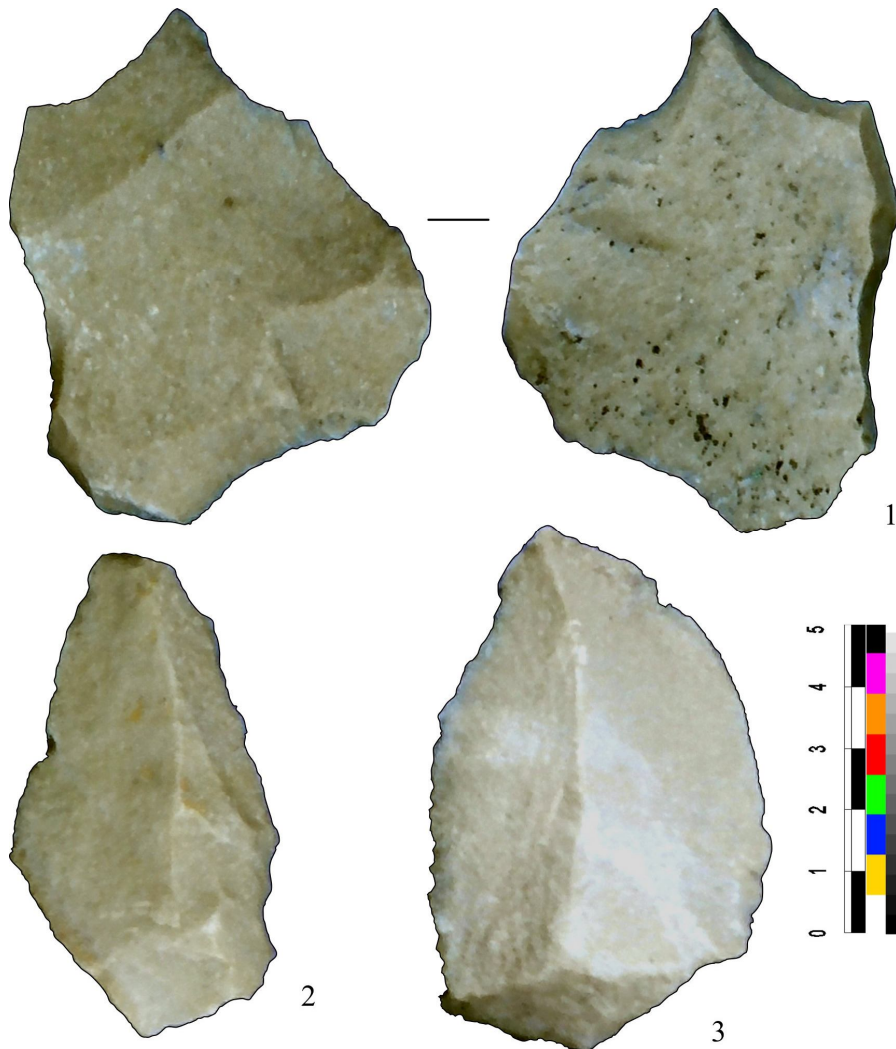

Рис. 13. Осинове-2 (Луганська обл.) 2014 р. Артефакти пізнього комплексу.

³² Vetrov V. Preliminary Study of Lugansk Paleolithic Micro-region of the East of Ukraine. *The Sheffield Graduate Journal of Archaeology* [online]. 2015. № 14. P. 1-11. URL: <https://assemblagejournal.files.wordpress.com/2015/12/vetrov-2015.pdf>

Десять років війни показали, що польові дослідження нижнього палеоліту в Україні продовжуються. Є позитивні приклади регіонального перенесення польового досвіду. Так методика пошукового буріння, яка починала розроблятися на сході країни, була повноцінно реалізована вже в розвідках на Поділлі³³. В ці роки основна частина досліджень проводилась Українською нижньопалеолітичною експедицією Інституту археології НАН України, під керівництвом В.М. Степанчука за участю колективу археологів, геологів, палеозоологів³⁴. Стаціонарні дослідження стратифікованих місцезнаходжень нижнього палеоліту на Поділлі дали можливість нового погляду на дану тематику³⁵. Стан збереженості багат шарових об'єктів Меджибож 1 та Меджибож А, наявність на них фауністичних решток, розкрили перспективи подальших досліджень³⁶. Головчинці-1 та Головчинці-2 виявились інформативним стратифікованим місцезнаходженням з меджибзького осередку пам'яток нижнього палеоліту³⁷. Обстеження поверхневих місцезнаходжень на сході України (Вишневий Діл, Макарово, Суходол/Піонерське) поставило питання про цілеспрямоване комплексне дослідження пам'яток за напрямками геоморфології, умов накопичення культурного шару, експлуатації ресурсів сировини. Виходячи з зазначених дат міграційні процеси й питання першого заселення України залишаються відкритими для подальшого дослідження³⁸. Тому продовження пошукових польових робіт за напрямком нижнього палеоліту по всій території України є важливим напрямком досліджень першої хвилі людства на теренах України та Східної Європи.

Подяки. Автор щиро вдячний археологу В'ячеславу Скорікову за багаторічне дослідження палеоліту Луганщини, надану інформацію про сучасний стан місцезнаходжень та передачу артефактів до фондів ДКЗ «Межибіж», археологам Сергію Рижову та Любові Самойленко за організацію передачі артефактів Піонерське-2 до фондів Археологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка, депутату міськради Лисичанська Віталію Шведову за надану оперативну інформацію о несанкціонованих кар'єрах, директору ДКЗ «Межибіж» Олегу Погорільцу та

³³ Ветров В.С., Науменко О.О., Мейсарош В.І., Окатенко В.М. Науковий звіт про археологічні розвідки на території Хмельницької області у 2023 році. Київ: ІА НАНУ, 2023. 181 с.; Ветров В.С. Досвід розвідок археологічних місцезнаходжень методом буріння (за матеріалами палеоліту). *Археологія та давня історія України*. 2023. № 1 (46). С. 214–221.

³⁴ Степанчук В.М. Перші етапи освоєння території сучасної України давньою людиною В: Гершкович Я.П. (ред.). *Археологія України за роки незалежності*. Київ: Інститут археології НАН України, 2022. С. 27–33.

³⁵ Stepanchuk V. Early human dispersal at the western edge of the Eastern European plain: data from Ukraine. *L'Antropologie*. 2022. № 126 (1). P. 102977. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102977>

³⁶ Stepanchuk V., Naumenko O. Investigating the Post-Discard alteration of flint artefacts at Medzhizbozh 1 Lower Palaeolithic Site, Ukraine. *Journal of Archaeological Science: Reports*. 2024. № 53. p. 104374. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2024.104374>

³⁷ Ветров В.С., Науменко О.О. Результати досліджень нижнепалеолітичного місцезнаходження Головчинці-2 у 2021 році. *Кам'яна доба України*. 2023. № 22. С. 63–73.

³⁸ Степанчук В.М. Перші етапи освоєння території сучасної України давньою людиною В: Гершкович Я.П. (ред.). *Археологія України за роки незалежності*. Київ: Інститут археології НАН України, 2022. С. 27–33.

завідуючій фондами ДКЗ «Межибіж» Вероніки Візнок за організацію передачі матеріалів раннього палеоліту до фондів заповідника.

REFERENCES

- Boguckiy, A.B., Lanczont, M., Lacka, B., Madeyska, T., Sytnyk, O. (2009). Age and the palaeoenvironment of the West Ukrainian palaeolithic: the case of Velykyi Glybochok multi-cultural site. *Journal of Archaeological Science*, 36, 1376–1389. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2009.01.027> [in English].
- Chéy, D.K., Blékvell, B.A.B., Synkh, Y.K., Stepanchuk, V.N., Blyksteyn, D.A.B., Florentyn, D.A., Skynner, É.R. (2018). Predvaritel'nye rezul'taty datirovaniya nyzhnepaleoleticheskikh stoyanok Ukrainy (Medzhybozh 1 y Medzhybozh A, Khmel'nitskaya oblast') metodom élektronnogo spynovogo rezonansa [Preliminary results of dating of Lower Paleolithic sites of Ukraine (Medzhybizh 1 and Medzhybizh A, Khmelnytsky region) by the method of electron spin resonance]. *Heofyzycheskiy zhurnal*, 40 (4), 155–177 [in Russian].
- Clark, G. (1969). *World Prehistory: a New Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Foley, R.A. & Lahr, M.M. (2015). Lithic landscapes: Early human impact from stone tool production on the central Saharan environment. *PLoS one*, 10 (3), p.e0116482. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0116482> [in English].
- Garba, R., Usyk, V., Ylä-Mella, L., Kameník, J., Stübner, K., Lachner, J., Rugel, G., Veselovský, F., Gerasimenko, N., Herries, A.I.R. & Kučera, J. (2024). East-to-west human dispersal into Europe 1.4 million years ago. *Nature*, 627, 805–810. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07151-3> [in English].
- Glavatskiy, D.V., Stepanchuk, V.N., Kuzina, D.M., Polyachenko, Ye.B., Shpyra, V.V., Skarboviychuk, T.V., Yakukhno, V.I., Bakhmutov, V.G. (2021). Petromagnitnyye i paleomagnitnyye issledovaniya lessovo-pochvennykh razrezov – stoyanok nizhnego paleolita v doline Yuzhnogo Buga (Medzhybozh, Golovchintsy) [Petromagnetic and paleomagnetic studies of loess-soil sections – Lower Paleolithic sites in the Southern Bug valley (Medzhybizh, Golovchintsy)]. *Geofizicheskiy zhurnal*, 43 (1), 3–37 [in English].
- Herasyenko, N.P. (2004). Rozvytok zonalnykh landshaftiv chetvertynnoho periodu na terytorii Ukrainy [Development of zonal landscapes of the Quaternary period on the territory of Ukraine]: Avtoreferat dysertatsii doktora heohrafichnykh nauk. Instytut heohrafiy NAN Ukrainy, Kyiv [in Ukrainian].
- Kolesnik, A.V. (2003). Sredniy paleolit Donbassa [Middle Paleolithic of Donbass]. Donetsk: Lebed' [in Russian].
- Koulakovska, L., Usik, V. & Haesaerts, P. (2010). Early Paleolithic of Korolevo site (Transcarpathia, Ukraine). *Quaternary International*, 223–224, 116–130 [in English].
- Koval', Ju., Filippov, A. & Gerasimenko, N. (2020). Mestonahozhdenie Konstantinovna /«Strominkon» – novye predvaritel'nye dannye o drevnosti paleolita jugo-vostoka Ukrainy [The Konstantinovna/Strominkon site – new preliminary data on the antiquity of the Paleolithic in southeastern Ukraine]. *Eminak*, 1 (29), 63–73. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.1\(29\).379](https://doi.org/10.33782/eminak2020.1(29).379) [in Russian].
- Leakey, M.D. (1971). Olduvai Gorge: Excavations in Bed I and II, 1960–1963, vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Lumley, H. de, Nioradzé, M., Barsky, D., Cauche, D., Celiberti, V., Notter, O., Zvania, D. & Lordkipanidzé, D. (2005). Les industries lithiques pré-Oldowayennes du début du Pléistocène inférieur du site de Dmanissi en Géorgie [Early Early Pleistocene Pre-Oldowan Lithic Industries from the Dmanisi Site in Georgia]. *L'Anthropologie*, 109, 1–182 [in French].
- Matyukhin, A.Ye. (2010). O kharaktere svyazi syr'ya, tipologii i tekhnologii domust'yerskikh i must'yerskikh pamyatnikov Russkoy ravniny [On the nature of the relationship between raw materials, typology and technology of pre-Mousterian and Mousterian monuments of the Russian Plain]. *Stratum plus*, 1, 201–225 [in Russian].
- Ryzhov, S. & Karmazinenko, S. (2015). Velikij Sholes: novoe mestonahozhdenie nizhnego paleolita v Zakarpat'e (Ukraina) (predvaritel'nye rezul'taty) [Velykyi Sholes: New Lower Paleolithic Site in Transcarpathia (Ukraine) (Preliminary Results)]. V: Jamada, M. i Ryzhov, S. (red.). Arheologija i geologija Ukrainy v regional'nom kontekste. Tokio: Mejdzhi universitet [in Russian].
- Ryzhov, S., Karmazinenko, S., Bondar, K., Matviishyna, Z., Veklych, Y. & Tymofeieva, Z. (2017). Preliminary results of geo-archaeological research in the new Lower Paleolithic site of Velykyj Sholes in Ukrainian Transcarpathia. In: 11th International Scientific Conference on Monitoring of Geological Processes and

- Ecological Condition of the Environment. Kyiv, Ukraine, 11-14 October 2017. *European Association of Geoscientists and Engineers (EAGE)*, 168-173 [in English].
- Shea, J.J. (2013). Lithic modes A-I: a new framework for describing global-scale variation in stone tool technology illustrated with evidence from the East Mediterranean Levant. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 20, 151-186 [in English].
- Sirenko, O.A., Matviishyna, Zh.M. & Doroshkevych, S.P. (2019). Rozvytok roslynnosti ta gruntiv tsentralnoi chastyny Prydniprovskoi vysochyny protiahom shyrokynskoho i martonoskoho etapiv eopleistotsenu – rannoho neopleistotsenu [Development of vegetation and soil of the central part of the Prydniprovsk Upland during the Shyrokyn and Marton stages of the Eopleistocene – Early Neopleistocene]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu heolohichnykh nauk NAN Ukrainy*, 12, 59-67 [in Ukrainian].
- Skorikov, V.A. (2015). Rann'opaleolitychne mistseznakhodzhennya Sukhodol u Seredn'omu Podontsov'yi [Early Paleolithic site discovery of Sukhodol in the Middle Podontsov region]. *Arkhelohiya*, 3, 44-58 [in Ukrainian].
- Skorykov, V.A. (2014). Halechnye orudyia v rannepaleolitycheskykh mestonakhodzheniyakh Sredneho Podontsovia [Chalky tools in the early Paleolithic sites of the Middle Podontsovye]. V: Pohorelets, O. (red.). Nauchnyi vestnyk "Medzhybozh" 1'2014: Mestonakhodzhenye "Medzhybozh" y problemy yzucheniya nyzhnego paleolyta Vostochnoevropeiskoi ravnyny. Sbornyk nauchnykh statei pod red. V.N. Stepanchuka. Ch. 2. Ternopol: OOO «Terno-hraf» [in Russian].
- Stefaniak, K., Kovalchuk, O., Marciszak, A., Stepanchuk, V., Rekovets, L., Van der Made, J., Yanenko, V., Tsvelykh, A., Ratajczak-Skrzatek, U., Kotowski, A. & Gornig, W. (2022). Middle Pleistocene fauna and palaeoenvironment in the south of Eastern Europe: a case study of the Medzhybizh 1 locality (MIS 11, Ukraine). *Quaternary International*, 633, 103-117 [in English].
- Stepanchuk, V. (2022). Early human dispersal at the western edge of the Eastern European plain: data from Ukrain. *L'Antropologie*, 126 (1), 102977. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102977> [in English].
- Stepanchuk, V.M. (2022). Pershi etapy osvoiennia terytorii suchasnoi Ukrainy davnoiu liudynoiu [The first stages of the development of the territory of modern Ukraine by ancient people]. V: Hershkovych, Ya.P. (red.). *Arkhelohiia Ukrainy za roky nezalezhnosti*. Kyiv: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Stepanchuk, V.M., Ryzhov, S.M., Levchuk, P.O., Vietrov, V.S. Yamada, M. & Suda, Y. (2014). Roboty nyzhnopaleolitychnoi ekspedytсии (NPE) [Lower Paleolithic Expedition (NPE)]. V: Boltryk, Yu.V. (red.). *Arkhelohichni doslidzhennia v Ukraini 2013*. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
- Stepanchuk, V.M., Vietrov, V.S. & Skorikov, V.A. (2017). Doslidzhennia nyzhnoho paleolitu rivynnoi Ukrainy: ohliad potochnykh danykh [Studies of the Lower Paleolithic of the Rivne Ukraine: a review of current data]. V: Zaluzniak, L.L. (red.). *Kam'iana doba Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei*, 17-18. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk [in Ukrainian].
- Stepanchuk, V. & Naumenko, O. (2024). Investigating the Post-Discard alteration of flint artefacts at Medzhibozh 1 Lower Palaeolithic Site, Ukraine. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 53, 104374. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2024.104374> [in English].
- Stepanchuk, V., Ryzhov, S., Veklych, Y., Naumenko, O., Matviishyna, Z. & Karmazynenko, S. (2021). The Lower Palaeolithic assemblage of Medzhibozh 1 layer III (Ukraine) and its palaeoenvironmental context. *Materiale Şi Cercetări Arheologice (Serie Nouă)*, 1 (1), 37-69. DOI: <https://doi.org/10.3406/mcarh.2021.2202> [in English].
- Stepanchuk, V., Veklych, Yu., Palyenko, S. & Nezdolyi, A. (2020). O rezultatakh pilotnykh heo-arkheolohicheskyykh rekhnostsyrovochnyykh rabot v Kharkovskoy oblasti [On the results of pilot neo-archaeological reconstruction work in the Kharkiv region]. *Eminak*, 1(29), 45-62. DOI: [https://doi.org/10.33782/emina2020.1\(29\)](https://doi.org/10.33782/emina2020.1(29)) [in Russian].
- Veklich, M.F. & Matveishina, Zh.N. (1984). Etapy razvitiya prirody i detal'noye stratigraficheskoye raschleneniye pliotse na i pleystotsena territorii goroda Voroshylovgrada [Stages of natural development and detailed stratigraphic division of the Pliocene and Pleistocene of the territory of the city of Voroshilovgrad]. Kiev: Institut geofiziki im. S.I. Subbotova AN USSR [in Russian].
- Veklich, M.F., Blank, M.Ya., Vozgrin, B.D. & Grushchenko, Z.A. (1991). Ob'yasnitel'naya zapiska [Explanatory note]. V: *Geologo-ekologicheskaya karta. Karta chetvertichnykh otlozheniy M-37-XXVII-XXVIII m-b 1:200000*. Kiev: GlavKGU «Ukrgeologiya» Mingeo SSSR [in Russian].

- Vetrov, V. (2015). Preliminary Study of Lugansk Paleolithic Micro-region of the East of Ukraine. *The Sheffield Graduate Journal of Archaeology [online]*, 14, 1-11. Retrieved from <https://assemblagejournal.files.wordpress.com/2015/12/vetrov-2015.pdf> [in English].
- Vetrov, V.S. (2001). Stoianka mezo-neolytycheskoho vremeny u poselka Zolotarevka Luhanskoi oblasti [Meso-Neolithic site near the village of Zolotarevka, Luhansk region]. V: *Lytvynenko, V.F. i dr. (red.); Kafedra istorii i ukrainoznavstva. Aktualni problemy vitchyzniano i vsesvitnoi istorii. Materialy I Vseukrainskoi naukovoii konferentsii*. Luhansk, Ukraina, 8-9 liutoho 2001 r. Luhansk: SNU [in Ukrainian].
- Vetrov, V. S. (2014). Tekhnologiya rasshchepeniya kvartsita nizhnepaleoliticheskogo mestonakhodzheniya Makarovo-1 [Technology of splitting quartzite from the Lower Paleolithic site Makarovo-1]. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Istoricheskiye nauki»*, 3(3), 65-76 [in Russian].
- Vetrov, V.S. (2014a). Rannepaleoliticheskie mestonakhodzheniia s kvartsitami Vishnevy Dol, Makarovo, Pionerskoe, Krasnyi Derkul v Srednem Podontsove [Early Paleolithic quartzite sites Vishnev Dol, Makarovo, Pionerskoye, Krasny Derkul in Srednee Podontsovo]. V: Pogorelets, O. (red.). *Nauchnyi vestnik "Medzhibozh" 1'2014: Mestonakhodzhenie "Medzhibozh" i problemy izucheniia nizhnego paleolita Vostochnoevropeiskoi ravniny. Sbornik nauchnykh statei pod red. V.N. Stepanchuka*. Ch. 2. Ternopol: OOO «Terno-graf» [in Russian].
- Vetrov, V.S., Karmazinenko, S.P. & Manichev, V.I. (2013). Predvaritel'noye kompleksnoye geoarkheologicheskoye issledovaniye Luganskogo paleoliticheskogo mikroregiona [Preliminary comprehensive geoarchaeological study of the Lugansk Paleolithic microregion]. *Yevraziya v kaynozoye. Stratigrafiya, paleoekologiya, kul'tury*, 2, 51-59 [in Russian].
- Vetrov, V.S. & Skorikov, V.A. (2010). Mestonakhodzhenie kamennogo veka Vishnevy Dol. [The location of the Stone Age Vishnev Dol]. V: Vasilenko, A.I. (red.). *Problemy okhrany i izucheniia pamiatnikov arkheologii stepnoi zony Vostochnoi Evropy*. Lugansk: Globus [in Russian].
- Vetrov, V.S. & Naumenko, O.O. (2023). Rezultaty doslidzhen nizhnepaleolitychnoho mistseznakhodzhennia Holovchyntsi-2 u 2021 rotsi [Results of research on the Lower Paleolithic site of Holovchyntsi-2 in 2021]. *Kam'iana doba Ukrainy*, 22, 63-73 [in Ukrainian].
- Vetrov, V. (2022). Mistseznakhodzhennia nyzhnogo paleolitu Holovchyntsi-1 (Khmelnyska obl., Ukraina) [Lower Paleolithic site of Holovchyntsi-1 (Khmelnyskyi region, Ukraine)]. In: Niezabitowska-Wisniewska Barbara, Stasiak-Cyran Marta (red). *Badania archeologiczne w Polsce srodkowowschodniej, zachodniej Bialorusi i Ukrainie. XXXVII lubelska konferencja*. Lublin, Poland, 7-8 listopada 2022 roku. Lublin: Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej w Lublinie; Muzeum narodowe w Lublinie, p. 7 [in Ukrainian].
- Vetrov, V.S. (2014b). Roboty Luhanskoho zahonu nyzhnopaleolitychnoi ekspeditsii [The works of the Luhansk Lower Paleolithic Expedition]. V: Boltryk, Yu.V. (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013*. Kyev: IA NANU [in Ukrainian].
- Vetrov, V.S. (2015). *Zvit pro rozvidky na terytorii Stanychno-Luhanskoho raionu Luhanskoi oblasti u 2014 r.* [Zvit for reconnaissance on the territory of Stanychno-Luhansky district of Luhansk region in 2014]. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
- Vetrov, V.S. (2023). Dosvid rozvidok arkheolohichnykh mistseznakhodzhen metodom burinnia (za materialamy paleolitu) [Experience in the exploration of archaeological sites using the excavation method (using Paleolithic materials)]. *Arkheolohiia ta davnia istoriia Ukrainy*, 1 (46), 214-221 [in Ukrainian].
- Vetrov, V.S., Naumenko, O.O., Meisarosh, V.I. & Okatenko, V.M. (2023). Naukovyi zvit pro arkheolohichni rozvidky na terytorii Khmelnytskoi oblasti u 2023 rotsi [Scientific development for archaeological exploration in the territory of Khmelnytskyi region by 2023]. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].